

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.1, Ч.4 - С.25-28

СӘУЛЕТ ӨНЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЮ-ӨРНЕГІНІҢ МАҢЫЗЫ

Ахмедина А.Қ.

Қазіргі заманауи мағынада сәулет - бұл ғимараттарды, құрылыстарды мен олардың кешендерін жобалау және салу өнері болып саналады. Ол адамзаттың барлық өмірлік процестерін ұйымдастырады. Адамға эмоционалды әсер ету тұрғысынан сәулет өнері ең маңызды және ежелгі өнердің бірі болып табылады.

Қазақстанның құрылыс шеберлігі мен сәулет өнерінің айнымас бейнесі ретінде көптеген тарихи сәулет объектілері мен діни ғимараттар болып табылады. Олардың көпшілігі сәулет өнерінің тарихи тамырларына ие болып қана қоймай, бүгінде олар сәулет композициясының өзіндік ерекшелігімен, сәндік мотивтерімен және қолданылған материалдық технологияларымен ерекшеленеді. Қазақстан сәулет өнерінің құрылымдық ерекшеліктерін зерттей отырып, біз көшпелі халқымыздың өмірі мен тұрмысы, қолөнер өнері сияқты ұғымдарға кезігеміз. Ал қандай да болмасын қолөнер өнері қоршаған әлем мен материямен тығыз байланысты. Материалдық форма қоршаған ортанының, зооморфты және космологиялық әлемінің өзгерулеріне байланысты негізделеді. Ою-өрнек өнерінің дамуы қазақ халқының материалдық әлемімен тығыз байланысты. Материалдық ұғымдар мен өзгерістер негізінде адам ою-өрнек мотивтері мен ою-өрнектерді жасады.

Діни сәулет өнерінің символы бұл - мешіт. Алайда әрбір мешіттің өзіне тән, әрі маңызды бір атқаратын міндеті бар, ол - Алла тағаланың үстемдігін көрсету болып саналады. Бұл міндетті орындау барысында жетістікке жетудің көптеген жолдары бар, олардың бірі - эстетикалық құндылық. Ислам өнері мен сәулет өнеріндегі эстетикалық құндылық, әдетте, мотивтер мен ою-өрнектердің жоғары деңгейінен көрінеді. Заманауи сәулетшілер басты назарды мешіттің ішкі кеңістігіне емес сыртқы келбетіне аударады. «Мешіттер қоғамды дамыту орталығы ретінде әрекет етуі керек», немесе «мешітті кейбіреулері дәстүрлі малайзиялық сәулет өнерінің бірегейлігі» -деп саналса, ал кейбіреулері « мешіттер ислам сәулеті символы ретінде күмбездер мен мұнаралардан тұруы керек» - деп есептейтін ғалымдар баршылық. Бұл жұмыс барысында адамның психологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыратын мешіт интерьерінің эстетикасы мен әсемдігі, яғни «адамның әдемі ортада болуы» болып саналады. Ою-өрнек мешіттің құрамдас бөлігі ретінде

кабылдануы керек, ол тек ойдан шығарылған немесе олқылықтың орнын толтыратын әшекей емес.

Ою-өрнекті зерттеу ғылыми түсінік пен терең зерттеуді қажет етеді. Қазіргі уақытқа дейін қазақ халқының ою-өрнек өнері жоғары дамығаны, сонымен қатар терең тарихи тамыры бар екені даусыз. Ұлттық ою-өрнек ХХ ғасырдың екінші жартысында сәулет өнерінде кеңінен қолданыла бастады. Алайда Қазақстанның ою-өрнектері алыс өткен шақта қалыптасқаны рас. Сол кезде өмір сүрген қоғамдық және саяси жүйенің даму үрдісіне сәйкес ою-өрнектің бастапқы элементтерін одан әрі дамыту арқылы стилизация пайда болды. Қазақ халқының өмірі мен тұрмысындағы қолданылатын сәулет өнері оның рухани мәдениетінің ең жоғары көріністерінің бірі болып табылады. Ал сәулет өнеріндегі ою-өрнектер оның тарихын бейнелейді. Әр халық өз сәулетінің ұлттық формаларын дамыта отырып, ең алдымен өзінің ұлттық мұрасы мен құндылықтарын болашақ ұрпақтарына мұра ретінде жеткізу мақсатын басты назарда ұстайтындығын көрсетеді.

Қазақ халқының ою-өрнек өнері оның рухани өмірі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Ою-өрнек-бұл сәулет пен дінді байланыстыратын элемент, бұл ислам өнері мен сәулетінің тыныштығына, түсінушілігіне, құрылымына және жоғары руханиятына әкеледі.

Ислам сәулетінде ою-өрнек Грубе атап өткендей бірнеше функцияларды орындайды. Функциялардың ішінде- дизайнға салмақсыздық әсерін беру және артикуляция мен шексіз кеңістік құру жатады. Мұнда Грубе исламдық ою-өрнектің физикалық функцияларын қарастырады. Алайда, Сералгедин ою-өрнекті мұсылмандарды сәулеттік формалары мен әшекейлерімен біріктіретін желім ретінде қарастырады.

Ою-өрнек, орнамент (лат. *ornamentum* – әсемдеу, сәндеу) – әр түрлі заттарды(үйіші [мүліктері](#),тоқыма [бұйымдар](#), [еңбекқұралдары](#), [каружарак](#)),[архитектуралық ғимараттарды әшекейлеуге](#) арналған, жүйелі ырғақпен қайталанып отыратын әрі үйлесімділік бойынша құрылған [өрнек](#)-нақыштар. Кескіндеме, сурет, мүсін немесе тігу құралдары арқылы орындалады. Ою - өрнек-бұл тарихи шығу тегі қызықты ерекше өнер саласы.Қазақ ою-өрнегінің мотивтері өте көп, олар әр түрлі дәуірлер мен стильдердің өзіндік ерекше формасы бойынша ғана емес, сонымен қатар қолдану техникасы бойынша да ерекшеленеді. Қазақ ою-өрнегінің негізгі композициялық құрылымы:

- жиектік өрнектер - ою-өрнекті жолақ ([фриздер](#), [жиектер](#) т.б.);
- [Өсімдік тектес ою-өрнектер](#)
 - [гүлді](#) өрнектер (шеңбер түріндегі ою-өрнектер, розетка, күн белгісі, т.б.);
 - [торлы](#) ою-өрнектер (заттың бетін тұтас жауып тұрады);
 - геометриялық (әр түрлі геометриялық денелерден құралады);
 - [зооморфтық ою - өрнектер](#) ([жануарлар](#), яғни [аң-құс](#), [балық](#) , әр түрлі [жәндіктер](#) т.б.);
 - көкөніс ([өсімдіктердің](#) гүлі, жапырағы, сабағы, жәні т.б. элементтері).
- [қиял](#)-ғажайып өрнектер ([бойтұмарлар](#), [аспан](#) әлемінің белгісі).

Олардың аса маңызды элементтері: [қошқар](#) мүйіз, құс таңдай, [түйе](#) табан, үш [жапырақты](#), бес жапырақты, т.б. Ою-өрнектің геометриялық элементтері шаршы, ромбы, жұлдызша түрінде), сондай-ақ, көкөніс өрнектері (гүл, жапырақ, бұтақ түрінде) ағаш ұқсатуда, әсіресе үй [жиһазы](#) мен [ыдыс-аяқтарда](#), [музыка аспаптары](#) мен [аңшылық қару-құралдарында](#) сақталып қалды.

[Халық](#) ою-өрнегінің сан алуан түрлері [әйел](#) әшекейлерінде ([сақина](#), [сырға](#), бойтұмар, [білезік](#)) кездеседі. Ал [сәулет](#) өнерінде зооморфтық пен көкөніс өрнектері (сыңар мүйіз, құсмойын, түлкі бас, арқар мүйіз, т.б.) басым болады.[1]

Қазіргі таңда ою-өрнек өнері сапалы, бай мазмұнға, жаңашылдыққа ие бола отырып, қазақ халқының рухани және материалдық игілігінің негізіне айналды. Ұлттық ою-өрнек өзінің сан алуандылығы бойынша шексіз.

Қазіргі уақытта қазақ ою-өрнегі халық өнері ретінде сәулет өнері іс-тәжірибесінде ең мұқият зерттеуге және шығармашылық қолдануға лайық. Ия, әрине мағұлматтар баршылық, алайда сол мағұлматтарды жинақтап, зерттеу әлі де мұқият тексеруді талап етеді. Осылайша, ою-өрнек өнерін жеткіліксіз зерттеулігін ескере отырып, өнердің осы түрін одан әрі дамытуға бағытталған жалпы мәселелерді шешу қажет. Жекелеген элементтер мен мотивтердің дамуын талдау негізінде қазақтың ою-өрнек декорының семантикалық мазмұнының дамуын жалпы түрде қадағалау керек. Сәндік өнердің негізі бұл-абстракция. Абстрактілі пішін неғұрлым күшті сәндік болса, сол құрылым декоративті болады. Абстрактілі өнер әрқашан сәндік өнер болған. Біздің ұлттық ою-өрнегіміз рухани бағыты мен көркемдік бейнесі бар функционалды мәнге ие.

Қазіргі уақытта ою-өрнек жасау өнері халықтың мәдени дамуының негізгі бағыттарының біріне айналды. Ою-өрнектер уақыт өте келе жетілдіріліп, бай мазмұн мен жаңа келбетке ие болады.

Қазақтың ұлттық ою-өрнегі заманауи сәулет өнерінің жаңа стилі. Бұл жаңа стиль барлық дизайн элементтері мен сол элементтердің ішкі жүйелерін табиғи түрде саралау және жетілдіру үшін кеңістікті пайдаланады.

Ою-өрнектерді жасаушылар жаңа сюжеттерді ойлап табу барысында, олардың көркемдік шешіміне көп көңіл бөледі. Сондықтан қазіргі кезде композициялық шешімі бойынша "шаршы өрнек- орнамент квадрат", "аралас өрнек- смешанный узор" деп аталатын ою – өрнектердің жаңа үлгілері жиі кездеседі. Сонымен қатар, көптеген ою-өрнектердің бейнелері жасырын жануарлардың немесе құстардың мазмұнды сипаттамасынан көрінеді. Бұл ою-өрнектерде ерекше композиция, ерекше симметрия және асимметрия, ерекше қайталанбас түс және ерекше ырғақ бар.

Қорытындылай келе, ою-өрнек мотивтерін қолдану қазақ халқының рухани өмірі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылатындығын атап өткім келеді.

Ою-өрнек өнерін зерттеу арқылы біз, алыс ата-бабаларымыз қалдырған қазақ халқының мәдениеті жақсы танылады. Біздің басы міндет сол мәдениетті сақтап қалып беру. Бұл жұмыс ұлттық дәстүрлермен байланысты жоғалту

мәселелсіне назар аударады. Осы жұмыстың негізінде сәулет тек әдемі ғана емес, сонымен қатар сыртқы және ішкі келбетімен патриоттық сезімдерді тәрбиелеу керек деген тұжырымға әкеледі.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005 [ISBN 9965-26-095-8](#) Лоренца Н. Ф. Орнаменты всех времён и стилей. — Санкт Петербург, 1898.
- 2 Клод Е.А. «Казахский народный орнамент». Изд. Искусство –1939. с.
- 3 Джанибеков У. По следам легенды о золотой домбре. А.: Өнер, ЭхоАлма Ата,
- 4 Ваер, Eva (1998) *Islamic Ornament*. New York University Press.
- 5 О. Grabar Reflections on the study of Islamic Art Muqarnas, 1 (1983), pp. p1-p14

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., аға оқытушы Еспенбетов Б.Ж.